

TACİK EDEBİYATI*

[Çeviri-Aktarma / Translation]

Rahîm Müselmânyân Kubâdyânî

Çev. Çetin KASKA**

Geliş Tarihi: 17.05.2019

Kabul Tarihi: 27.05.2019

Tacik Edebiyatı: Fars edebiyatının bir koludur. Rivayetlere göre hicri onuncu yüzyıldan itibaren Fars Edebiyatı zamanla tek parça olan bütünlüğünü İran ve Maverâünnehir’de kaybetmiş ve çeşitli şekillere bürünmüştür (Becka, 1988:1/82; Dânişname-i İslâm, “Tâdjîkî.2”). Hicri on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Orta Asya siyasi olarak Hokand, Buhara ve Hârizm olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Edebî ortam da bu üç bölgede yoğunlaşmıştır. Bu üç bölgedeki hanlar arasındaki daimi anlaşmazlıklar sebebiyle edebî mahfiller yeteri kadar birbirleriyle irtibat kuramamıştır. Yukarıda adı geçen üç esaslı merkezden başka Hucend, Hisâr, Bedehşân ve diğer yerlerde de şairler Tâcîkî Farsçısıyla şiir yazmışlardır. Buhara topraklarında edebiyat tamamıyla Tâcîkî Farsçısıyla söylenmiştir. Hokand ve Hârizm’deyse şairler daha çok Özbek Türkçesi ve Tâcîkî Farsçısıyla şiirler yazmışlardır. Ancak Şîr Muhammed Ekmel, (ö.1821) Mahmûd Mahmûr, (ö.1844) Mîrzâ Şemseddîn Dâî (ö.1886) ve Muhammed Şerîf Gülhanî (ö.1983) gibi bazı şairlerin eserlerinde Türkçe şiirler daha az göze çarpmaktadır (Becka, 1988:1/84; Enûşe, 1375: 73). 1868 yılında Rusya, Buhara bölgesi topraklarına saldırıp elle geçirdi. (Gafûrûf, 1377:2/994) Bu olay sebebiyle Buhara ve Rusya’nın diğer vilayetleri arasında azda olsa etkileşim olmuştur. Bu etkileşim sebebiyle insanların ictimaî ve kültürel hayatları etkilenmiştir (Gafûrûf, 1377:2/1127). Tacik mütefekkir ve şair Ahmed Mahdûm Dâniş üç defa elçilik yetkileriyle birlikte Rusya’ya seyahat etmiş ve oradaki reformcu ve istilâhatçı edebî akımlardan etkilenmiş, sonra Asya’daki dini reformcu hareket olan Maârifperver akımını kurmuştur (Becka, 1988:1/411-12). İsa Mahdûm, (1826-1887) Kârî Rahmetullah Vâzih, (1817-1894) Şâhîn Buhârâî ve Abdulkâdir Sevdâ (1823-1873) gibi kimseler Ahmed Mahdûm Dâniş ile birlikte aynı akımı destekleyip manzum ve mensur eserlerinde mühim ictimaî ve kültürel konuları ele almışlardır. Ayrıca idari hükümetin yönetimini, rüşvetçiliği, hurafeleri, eğitim ve öğretimdeki geri kalmışlığı şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir (Gafûrûf, 1377:2/1128-29). Vâzih ve Mîrzâ Sırâc Hekîm (8177-1914) İran’a seyahat edip ilim ve edebiyat adamlarıyla görüşmüş ve bu görüşme onların yazıtlarına ve şiirlerine tesir etmiştir (Dânişnâme-i Tâcîkî,1978-1988:4/413).

Hicri on üç ve on dördüncü yüzyılların başında önemli siyasi ve ictimaî hadiselerin yer aldığı tezkire yazıcılığı revaç kazanmıştır. Bu dönemin en önemli tezkireleri şunlardır: *Tezkâr-i Eş’âr-i Sadrziyâ*, *Tezkiretü’l-şu’arâ-yı Hâcî Abdulazîm Şer’î* (ö.1890) (Dânişnâme-i Tâcîkî, 1978-1988:7/229; 1978-1988:8/109) *Tuhfetü’l-Ahbâb fî tezkiretü’l-Ashâb Kârî Rahmetullâh Vâzih*, *Efzalü’l-Tezkâr fî Zikrül-şu’arâ ve el-eş’âr Efzalü’l-Mahdûm-i Pîrmestî* (ö.1915), *Tezkiretü’l-şu’arâ-yı Mollâ Hâcî Ni’metullâh b. Kâzî Şerafüddîn Muhterem* (ö.1920), *Tezkiretü’l-şu’arâ-yı el-Metâhirîn Abdullâh Hâce Abdî* (ö.1922) ve *Mecmûatü’l-*

* Bu makale Rahîm Müselmânyân Kubâdyânî’nin “Edebiyât-i Tâcîk” Dânişnâme-i Cihân-i İslâm, C.6 (1380), s.77-80 isimli makalesinin çevirisidir.

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cetinkaska@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-1168-5522

şu'arâ-yı Fazlî-yi Nemengânî (ö. 19 yy.). Bu tezkireler her ne kadar birbirinin zıddı olan konuları ele almış olsalar da, o dönemki ictimâî ve kültürel durumu araştırmak ve tahkik etmek için önemli eserlerdir (Enûşe, 1375:1/74). Hicri on dördüncü yüz yılın başında çeşitli ülkelerde yayınlanan *Çehrnumâ*, *Sırâcü'l-Ahbâr*, *Mollâ Nasreddîn Cebelü'l-Metîn Vakt ve Şu'arâ* gibi yayınlar Buhara'ya girmiş ve okuyucuların bilgilenmesini ve aydınlanmasını sağlamıştır. Bu yayınların ardından Asya'da kalem ehli kimseler Tacikistan Farsçasıyla yazılan Buhara'nın ilk gazetesi olan *Buhara-yı Şerîf* ile *Semer kand*, *Âyîne*, *Sedâ-yi Fergâne* ve *Sedâ-yi Türkistân* adlı yayınları neşretmişlerdir (Kubâdyânî, 1376:116; Şekûrî, 1376:82). Aynı şekilde bu yüz yılın başında Buhara topraklarında maârifperverlerin çabaları sonucu edebiyatta yenilik hareketleri başlamıştır. Bu yenilik hareketleri içerisindeki en önemli gruplar Buhârâyân-i Cevân ve Cedîdhâ adlı gruplardır. Yenilik hareketlerini destekleyen gruplar genellikle dini bir misyon üstlenmiş, şiir, hikâye, sefernâme, haber, makale ve ders kitaplarında kendi reformcu edebî fikirlerini yayınlamışlardır. *Münâzara ve Beyânât-i Seyyâh-i Hind Fitret*, *Encümen-i Ervâh*, *Murât-i İbret ve Gencîne-i Hikmet Sadîki-i Acezî*, *Cevâmîü'l-Hikâyât-i Şekûrî*, *Armağân-i Dûstân-i Vaslî*, *Bîdâr-i Hoftegân ve Âgâhî-i Nââgâhân Ekrâmçe*, *Elifbâ-yi Mekteb-i İslam ve Pederkoşî-i Behbûdî* gibi bazı eserler defalarca basılıp yayınlamıştır ve bu eserler o dönemki ictimâî ve manevî ortama önemli ölçüde tesir etmiştir. Tacik reformcular aydınlanma ve yenilik hareketlerinin eğitim ve öğretim vasıtasıyla olmasını savunmuşlardır. Eğitim vasıtasıyla Usûl-i Sûtiye adında yeni bir metod bulup, daha önceki şair ve yazarların eserlerinin basımı noktasında özen göstermişlerdir. Örneğin, Hâfız divanı Taşkent'e 1892-1911 yılları arasında on defadan daha fazla basılmıştır (Dânişnâme-i Özbekistân, 1971-80:14/462).

İstilahatçıların yenilikçi düşünceleri kendi menfaatleri için toplumun cahil ve geri kalmasını kazanım olarak gören kişiler tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. 1917 yılında Emîr Âlim Hân Mengît (1910-1920) de bu mutaassıp grubu himaye etmiş ve "Yenilik kâfirliktir" fetvasını vermiştir. Birçok kalem ehli kimse ile sıradan insanlar öldürülmüştür. Mîrzâ Nevrâllâh, Hâmih Hâce Mihrî, Mîrzâ Feyyâz, Mîrzâ Ahmed, Sırâceddîn Hâce, Hâcî Abdulsetâr, Mîrzâheyyet Sahbâ-i Vâbkendî, Seyyîdcân Mahtûm Nezmî, Mahmûd Hâce Behbûdî ve Mîrzâşâh Fâiz öldürülen kişilerden bazılarıdır. Sadreddîn Eynî firar eden istilahatçıların çabası ve Rus askerlerin müdahalesi sonucu öldürülmekten kurtulmuştur. Bu katliamlar sonucunda Buhara 1920 yılında kolayca Bolşevik tasarrufu altına girmiştir (Kubâdyânî, 1376:118-19).

On dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında Ahmed Mahtûm Dâniş'in öncüsü olduğu bir grup edip, edebî tarzı başka bir yöne sevk edip edebiyatı gerçek hayatla birlikte ele almıştır. Buna göre Modern Tacik edebiyatı beş merhaleye taksim edilebilir: 1-On dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısı: Maârifperver Edebiyatı. 2-1900-1925: Kendini Tanıma Yolunda Gayret veya Yeni Edebiyat. 3-1926'dan ellili yılların sonuna kadar: Kuru, Renksiz ve Kalıpsız Edebiyatın Teşkil Etmesi ve Dönüşmesi Dönemi. 4-Ellili yılların sonundan seksenlerin sonuna kadar: Ruhsuz ve Kuru Kalıplardan Kurtulmak İçin Gayret Gösterme. 5-Seksenli yıllardan şimdiye kadar: Halk Edebiyatının Gelişme Dönemi (Kubâdyânî, 1376:198).

Maârifperverler yeni edebiyatı konu, mazmun, dil ve üslup bakımından ele almışlardır. Daha sonraki dönemlerdeki edipler bu edebiyatı tamamıyla şekillendirmişlerdir. Sade ve süssüz yazılan kısa hikâye, masal, roman ve sefernâme gibi yeni edebî türler gelişme göstermiştir. Buhara devlet yönetimi altında çok eziyet çekip, işkence gören bu dönemki edipler adalet ve doğruluğun yaygınlaşması ve milli değerlerin ilerlemesi adına Eski Sovyetler Birliği yönetimini büyük bir ümit ve mutlulukla kabul etmişlerdir. Eynî 1917 yılında söylediği *Surûd-i Âzâdî* şiiriyle yenilikçi şair olarak tanınmış ve savaştan ilk ediplerin saffında yer almıştır. *Celâdân-i Buhârâ*, *Târîh-i İnkılâb-i Buhârâ*, *Târîh-i Usûl-i Sûtiye ve İklâb-i Fikrî Der Buhârâ*, *Dâstân-i Âdîne*, *Tezkire-i Câmi'-i Numûne-i Edebiyât-i*

Tâcîk gibi eserleri Taciklerin kendilerini tanımları noktasında önemli bir yere sahiptir. Kendisi yazarlık ve şairlikten başka gazetecilikle de uğraşmıştır. 1919-1921 yılları arası yaklaşık 67 makale yayınlamıştır (Şekûrûf, 88-90; Kubâdyânî, 1376/127; Kubâdyânî, 1377/106-107). Üçüncü dönem Tacik edebiyatı tarihinin en kötü ve en iyi dönemidir. Sovyetler Birliği'nin emri altında bulunan Tacikler hicri 1338-1348 yılları arasında en ağır şartlara tahammül etmek zorunda kalmışlardır. Komünistler Farsça yazılan bütün kitapları yakmış ve resmi dil ikinci defa 1939 yılında Latince'den Rusçaya çevrilmiştir. Bîktâş, Alî Hûş, Sa'dullâh Rebî'î, Raşîd Abdullâh Buhrâddîn Azîzî, Âbid İsmetî, Seyyid Rızâ Alîzâde, Fitret ve Raûf Tâhirî gibi kalem ehli birçok kimse katledilmiştir. Sâmî' Âdînezâde, Celâl İkrâmî, Muhyiddîn Emînzâde, Ahmedcâb Hamdî, Tûrkul Zihnî, Behrân Sîrûs, Nâdir Şenbezâde, Ganî Abdullâh, Sadreddîn Eynî, Hekîm Kerîm, Mîrzâ Latîf, Vedûd Mahmûdî ve Rahîm Hâşim gibi kimseler de tutuklanmış, işkence görmüş ve sürülmüşlerdir (Sabir, Kubâdyânî, 8-9). *Numûne-i Edebiyât-i Tâcîk* gibi kitaplar yasaklanmıştır. Sonuç olarak daha önce devam eden mutlak kötü gidiş milletin yaşam ve hayatında resmiyet kazanmıştır. O dönemde Rusya'nın eğitim ve öğretim metodu dini akideleri ve babasının inkılabını benimsemeyen ve onu ihbar edip, idam edilmesine neden olan Pavlik Morozom'un benimsediği tarzıdır. Bu tarz o dönemki edebiyat ve sanatta revaç kazanmıştır. İkinci dünya savaşında büyük bir grup cephe hattına savaşmaya gönderilmiştir. Bunlar arasında şair Yûsufî-i Semerkandî, yazar Hekîm Kerîm Hucendî, araştırmacı Lütfullâh Bozorgzâde ve piyes yazarı Abdülşekûr Pîr Muhammedzâde gibi seçkin kişiler de yer almıştır, ancak bunların hepsi öldürülmüştür. Bu dönemde şiir de büyük bir olumsuzluğa maruz kalmıştır, çünkü bütün kalem ehli kimseler için önemli olan "Nasıl söylemeli?" düşüncesidir. "Ne söylemeli?" o kadar da önem arz etmemiştir.

Birçok eserde sosyalist toplumu, Sovyetler Birliği'ni, devlet ve parti başkanlarını yapmaktan övmek toplumun geleneğine ve manevî yapısına tesir etmiştir. Bunlara rağmen değerli eserler ortaya çıkmıştır. Örneğin, *Dâhûnde* (1930), *Merg-i Sûdhûr* (hicivli roman), *Yâddâsthâ* (Eynî'nin hatıraları), *Sobh Cevânî-i Mâ*, *Yârân-i Bâhimmet* (Sâtîm Oluğzâde'nindir.), *Men Günâhkârem* (İkrâmî'nindir.), *Vefâ* (Fâtih Niyâzî'nindir.), *Tâbistân* (Pûlâd Tâlîs'indir.) Bu kitaplar diğer eserlere göre biraz daha fazla gerçek hayatı yansıtmışlar ve bu sebepten dolayı hala önemli bir yere sahiptirler (Kubâdyânî, 1376, s.101-102). Züferhân Cevherî, Ahmedcân Hamdî, Abdolvâhid Münezem, Pîrû, Muhammedcân Rahîmî ve Mîrhaydar Surûr gibi yaşlı şairler ile Mîrzâ Tûrsûnzâde, Yûsufî, Bâkî ve Mîr Şeker gibi genç şairler Taciklerin çektiği zorluklar ile Tacikistan'ın tabii güzelliklerini ele almışlardır. Eynî, Fitret, Abdülşekûr Pîr Muhammedzâde ve Oluğzâde gibi kimseler sanatçı simaları tarif etmeye ve daha önceki tarihe bakmaya merak salmışlardır. Bu sebeple Rûdekî, İbn Sînâ, Firdevsî, Kemâl-i Hucendî, Vâsfi, Mukni', Tîmûr Melik, Ahmed Dâniş ve Şûreş Vâsî' gibi kimseler hakkında birçok eser yazmışlardır. Bu dönemki edebiyatın müspet belirtisi dünyada eziyet çekenlerin özgürlük taleplerini dile getirmesidir. Bu konuda Tûsûnzâde'nin teganni ve ictimaî manzumları etkili olmuştur. İran edebî muhitini yaşatma başkanı olarak görev yapan Ebû'l-Kâsım Lâhûtî, modern Tacik şiirinin gelişip ilerlemesi noktasında son derece etkili olmuştur. Dördüncü edebî dönemde de resmi siyaset, hâkim parti ve Sovyetler Birliği'nin edebiyat ve sanat karşısındaki tutumunda değişiklik olmamıştır. Hatta özgürlükler ve eziyetler daha artmıştır. Rüşvet ve kayırmacılık daha çok revaç kazanmıştır. Hükümetle aynı fikirde olan edipler bağış, caize ve nişan almışlardır, ayrıca bu ediplerin eserleri sürekli basılıp yayınlanmış ve diğer dillere tercüme edilmiştir. Ellili yılların sonunda Sovyetler Birliği Komünist Partisi birinci sekreteri Nikita Khrushchev, Stalin'in şahsiyetini eleştirince Sovyetler Birliği'nin komünist diktatör rejiminin üzerindeki esrar perdesi kalkmıştır. Bu siyasi girişimin akabinde sanat ve edebiyat adamları kısmî özgürlük elde etmişlerdir. Tacik edipler Afganistan ve İran'ın sanat ve edebiyatına doğru yönelmişlerdir. Yetmişli ve seksenli yıllarda İran ve Afganistan'da Rusya adına tercüman olarak çalışan bazı Tacik

yazar ve şairler İran ve Afganistan şiir ve sanatıyla tanışmış ve ondan etkilenmişlerdir. Mû'men Kanâ'et, Bâzâr Sâbir, Lâik Şîr Alî, Golrehsâr, Fazluddîn Muhammedîyef, Cum'e Âdîne, Muhyiddîn Hâceyef, Evrûn Kûhzâd, Stâr Tûrsûn, Yûsuf Ekâberûf, Behrâm Fîrûz ve Edeş İsted gibi yazar ve şairler yaşamın esas meselelerine ilgi gösterip, Tacik toplumunun geçirdiği acı gerçeği ve buhranı eserlerinde yansıtmışlardır. Cum'e Âdîne *Gozeşt-i Eyâm*, Oluğzâde *Riyâyet-i Soğdî* ve Muhammedîyef *Şâhî-i Jâpon* adlı kitaplarıyla gerçeği ifşa etmişlerdir. Bu yüzden bu kitapların yazarları daha fazla eziyete maruz kalmışlardır. Dördüncü dönemin sonunda Habîbullâh Feyzullâh, Gâib Seferzâde, Ziyâ Abdullâh, Golnezer, Asker Hekîm, Rahmet Nezerî, Kemâl Nasrullâh, Behmenyâr, Abdulhamîd Samed ve Kerâmetullâh Mîrzâ gibi genç yazarlar maharetleriyle kemal mertebeye ulaşıp, toplum edebiyatına hareketlilik getirmişlerdir. Bu dönemde görsel sanatlar da revaç kazanmıştır. Feyzullâh Ensârî, Sultân Saîd Murâdûf, Ganî Abdullâh, Samed Ganî, Muhammedîyef, Atâhemdem, Mîhmân Behtî ve Nûr Muhammed Teberûf gibi kimseler piyes ve senaryo yazmışlardır. Bu yazarların eserleri Tacikistan Cumhuriyeti dışında da sahnelenmiştir. Muhammedcân Kâsımof, Mahmûdcân Vâhduf, Hâşim Gedâyef, Bekâ Sâdikûf, Ferruh Kâsım, Melike Sâbirâvâ, Bûrîs Kîmyâgerûf, Tâhir Sâbirûf ve Tâhir Dûst Muhammedef gibi kimselerin sanatsal resimleri ve yaratıcı senaryoları dünya çapında beğeni kazanmıştır. Rûdekî, Firdevsî, İbn Sînâ, Câmî ve Hâfız gibi büyüklerden intikal eden ölümsüz miras ilmi insanların kendilerini tanımaları noktasında çok etkili olmuştur. Ellili yıllarda yazarlar birliği başkanı olan Tûrsûnzâde, Mû'men Kanâ'et, Lâik, Bâzâr Sâbir ve Golrehsâr gibi genç yazarları takip ederek, Tacik şiirinde değişimin öncüsü olmuştur. Mahmûdcân Vâhidof (1939-1977) *Vatan ve Ferzendân*, *Goftû Bâ Hûd* (Hayyâm'ın rubaileri) ve *İşk-i Zindegî* (Hâfız'ın gazelleri) adlı piyesleri hazırlayıp, yalnız başına büyük bir maharetle onları icra etmiştir. 1985 yılında Rus siyasetçi ve Sovyetler Birliği'nin son lideri Gorbaçov'un özgürlük ve hukuk (Glasnost ve Perestroyka) reformuyla birlikte edebiyat ve sanatta gerçeği ifade etme geniş bir mecraya yayılmıştır. Oluğzâde'nin uzun hikâyesi "*Firdevsî*" h.1375 yılında Uluslararası Tahran ödülünü almıştır. Hikâye ve öykü yazar Setâr Tûrsûn, Kerâmetullâh Mîrzâ, Seyif Rahîm, Behmenyâr, Kûhzâd, Abdulhamîd Samed, Muhammedzemân Sâlih ve Abdurâfî' Rebîzâde bu dönemde önemli eserler ortaya koymuşlardır. Bu yazarların eserlerinde daha çok Tacik toplumunun geçirdiği buhran ve iç savaş (1992-1997) tasvir edilmiştir. Savaş faciası özellikle Mû'men Kanâ'et'in *Hamâse-i Dâd* (Âlmâtî, 1994), Golrehsâr'ın *Zâd Rûz-i Derd* (Moskova, 1994) ve Bâzâr Sâbir'in *Gark-i Hûn* (Tahran, 1378) adlı eserlerinde güzel bir şekilde işlenmiştir. Ferzâne, Şehriye, Zülfiye, Ali Muhammed Murâdî, Rüstem, Siyâveş, Selîm Hatlânî, İskender Hatlânî ve Muhammed Ali Acemî gibi şairler eserlerinde toplum meselelerini sürekli işlemişlerdir. Bu şairler eserlerinde ana dile gösterilen ilgisizlik, Semerkand ve Buhara gibi tarihi ve kültürel merkezlerden uzaklaşma, gençlerin ve çocukların ağır işlerde çalıştırılması ve kadınların iş bulmamaları gibi esaslı konuları işlemişlerdir. Şairlerin hayatın önemli meselelerine yoğunlaşması ve şiirin sanatsal hareketi sayesinde toplum kendini tanıyıp uyanmıştır. Bâzâr Sâbir'in edebî üslubu bu konuda epey etkili olmuştur. Yurtdışında özellikle de İran'da Tacik müelliflerin eserlerinin basılıp yayılması son dönemin önemli özellikleri arasında sayılmaktadır. Nitekim Tahran'da Sadr Ziyâ, Oluğzâde, Bâzâr Sâbir, Mû'men Kanâ'et, Lâik Şîr Ali, Golrehsâr, Abdulhamîd Samed, Ferzâne, Asker Hekîm ve Âşûr Safir gibi kimselerin eserleri yayınlanmıştır. Beşinci dönemin en seçkin görsel eserleri bugünkü Taciklerin karşılaştığı girift meselelerin tekrar dile getirilmesidir. Örneğin, Devlet Hudânezer'in senaryosunu yazdığı *Üstâd* adlı filmde Lâhûtî'nin karşılaştığı acı siyasî ve ictimai geçmiş beyan edilmiştir. İç savaşta fikir ve ilim ehli olan Muhammed Âsmî, Pîr Setârî Nezer Şâif, İshâkî, Âtehân Latîfî, Seyif Rahîm, Nefes Bîg Rahmânî ve İskender Hetlânî'den oluşan büyük bir grup öldürülmüştür. Bağımsızlık kazanılıp, (1991) savaş bitmesine rağmen (1997) o dönemde hala kalem ehli olan Bâzâr Sâbir, Rüstem, Siyâveş, Seyder, İmâm Nezer Hâlnezer ve Sefer Abdullâh gibi kimseler gurbette yaşamış ve edebî alanda faal olarak çalışmamışlardır.

Kaynakça

BECKA, J. (1988). "Tadjîkî. 2: Literature", *Ensiklopedi Yâyi Adabiyât va sanati Tajîk*. Vol. 1, Dushanbe.

ENSİKLOPEDİYÂYİ SÂVETTÎİ TÂJİK. (1978-1988). Dusanbe.

ENÛŞE, Hasan. (1375). *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*. C.1. Tahran: Âsyâ-i Merkezî.

GAFÛRÛF, Bâbâcân. (1377). *Tâcîkân*. Duşanbe.

KUBÂDYÂNÎ, Rahîm Müselmânyân. (1376). *Zebân ve Edeb-i Fârsî Der Kalemrûd*. Tahran.

KUBÂDYÂNÎ, Rahîm Müselmânyân. (1377). "Alâme Eynî ve Edebiyât-i Fârsî-i Tâcîkî" *Karâr: Vîjenâme-i Pejûheşî, Edebî, Hünerî*.

SABÎR, Bâzâr. (1376). *Şî'r-i Gark-i Hûn*, Nşr. Rahîm Müselmânyân Kubâdyânî. Tahran.

ŞEKÛRÛF, Muhammed. (1376). *Seyr-i Edebî-i Sadreddîn Eynî ve Merhalehâ-i Ân*, Nâme-i Ferhengistân.

UZBEK SAVET ENSİKLOPEDİYASI. (1971-1980). Tashkent.